

BRANIMIR GLAVIČIĆ

HEKSAMETAR PAVLA RITTERA VITEZOVIĆA

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Splitu
HR 57000 Zadar

Izvorni znanstveni rad
UDC: 82–13 Vitezović:807.1–654.1
Ur.: 1991–09–21

Vitezovićev najopsežniji latinski spjev, stihovana kronika *Plorantis Croatiae saecula duo*, ispjevan je u heksametru. Analiza njegove ritmičke strukture (odnos daktilâ i spondejâ, upotreba cezura i dijereza, režim četvrte stope, završetak stiha i dr.) pokazuje da Vitezović znalački — uz nešto, uglavnom, prozodijskih nedostataka ili pak svjesnih odstupanja od klasičkih normi — gradi svoj stih, najvećim dijelom po ugledu na Vergilijev i Ovidijev heksametar.

Senjanin Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) jedan je od najznatnijih hrvatskih pisaca i kulturnih djelatnika druge polovice XVII–og i početka XVIII–og stoljeća. Pisao je hrvatski i latinski, no pretežno latinski. Bavio se raznovrsnim književnim i stručnim radom, ali poglavito historiografijom. Povijesne je teme obrađivao u prozi i poeziji.

Ovo je još jedna u nizu predradnji za opsežniju monografiju o metrici hrvatsko–latinskih pjesnika. Kao i prethodnima, a i nekima od onih što još slijede, cilj joj je da posluži temeljitijem poznavanju raznih vidova metričke versifikacije naših latinista u rasponu od XV–og do XIX–og stoljeća. Predmet joj je analiza ritmičke strukture Vitezovićeve heksametra u kojem je ispjevan najopsežniji njegov latinski spjev, od oko tri tisuće stihova, stihovana kronika *Plorantis Croatiae Saecula duo* (Dva stoljeća uplakane Hrvatske). Glavni joj je zadatak — ukazati na sve važnije pojedinosti stihovne tehnike našega pjesnika, a napose ustanoviti koliko se on u gradnji stiha pridržavao klasičnih rimskih normi te koliko se uspio i stihovno približiti svojim antičkim književnim uzorima, što je bila svjesna i disciplinirana težnja i ambicija svih neolatinskih stvaralaca.

Naime, antički je heksametar, a po njemu i neolatinski, u ritmičkom pogledu izrazito polimorfan stih, u kojem se od najstarijih vremena izbjegavala svaka jednoličnost na području ritma, pa su se upotrebljavala razna sredstva da bi se ona uklonila ili bar ublažila.

To je lako shvatljivo ako znamo da se heksametar upotrebljavao stihički, tj. iz stiha u stih, u raznim književnim vrstama i žanrovima »duljega daha«. Uz nepo-

stojanje jedne stalne središnje pauze, jedno od najobičnijih i najefikasnijih sredstava da se postigne olakšavajuća poželjna raznolikost jest izmjena trosložnih stopa, daktila, s metrički ekvivalentnima dvosložnima, spondejima. Ta je izmjena u heksametru tako obična da se u njegovoj metričkoj shemi uz daktila redovito označuju i njihove spondejske zamjene u svim stopama. Tako su već antički metričari ustanovili 32 razna oblika toga stiha, kojih frekvencija varira od epohe do epohe, od pjesnika do pjesnika. Nadalje, pronalaženjem novih i izoštravanjem starih kriterija tzv. vanjske i unutrašnje metrike¹ postignuti su od 50-tih godina naovamo veoma zapaženi rezultati, na temelju kojih danas s velikom sigurnošću distingviramo heksametre raznih autora. Ti su pak rezultati to znatniji ako se ima u vidu da se na taj način uspješno otkrivaju versifikacijski utjecaji ranijih daktilika na kasnije, kao i to da nam tako dobiveni podaci mogu biti od nemale pomoći pri atribuiranju djela sporna ili neutvrđena autorstva.² Naime, suvremenom metričkom analizom, koja je potkrijepljena odgovarajućim statističkim podacima, ustanovljenom se favoriziranom tipu heksametra u pojedinom pjesniku priznaje vrijednost argumenta koji se slikovito uspoređuje s otiscima prstiju. Tolike su, otprilike, razlike koje se pokazuju u praksi, u primjeni i frekvenciji ovoga ili onoga tipa heksametra u raznih pjesnika daktilika.³

Iste su se metode počele u posljednje vrijeme primjenjivati i u analizi neolatin-skog heksametra, koji do 70-ih godina nije još bio detaljnije istraživani.⁴ U ta se nastojanja, nakon niza prethodnih studija,⁵ uklapa i ova studija Vitezovićeve heksametra. U obradi podataka koji se tiču vanjske metrike poslužio sam se i ovdje suvremenom američkom statističkom metodom, ali bez nekih minucioznosti koje sam smatrao nebitnima u svome radu za stvaranje temeljne predodžbe o kakvu ritmičkom fenomenu. Umjesto toga obratio sam pažnju na neke pojave koje pripadaju u domenu unutrašnje metrike, a daju izoštrenu sliku upravo kad je riječ o versifikacijskom profilu pojedinih autora. Stoga sam u zasebnim odjeljcima razmotrio ne samo odnos daktila i spondejâ, na čemu se inače prvenstveno insistira, nego i upotrebu cezura i dijereza, zatim strukturu stražnjega polustiha i režim četvrte stope te prozodiju kao i pojavu elizije, onoliko koliko je to u takvu poslu najpotrebnije, a sve zajedno na tisuću stihova iz cijela spjeva, kako to i drugi prakticiraju da bi rezultati istraživanja bili što pouzdaniji.⁶

Prozodija. Osnovni preduvjet za tvorbu pravilnih stihova u duhu antičke kvantitativne metrike jest solidno poznavanje prozodije, tj. nauke o kvantiteti slogova, u užem smislu riječi. Kako se pak radi o nečemu temeljnom, to se svako kršenje prozodijskih pravila uzima pjesniku za veći grijeh nego bilo koji drugi lapsus na području versifikacije. No poznavati kvantitetu baš svakog sloga svake upotrijebljene riječi nije nimalo jednostavno ni stručnjaku, a kamoli pjesniku praktičaru. Da je to zaista tako, najboljim je dokazom to što gotovo da nije bilo nigdje i nikada nijednoga neolatin-skog pjesnika koji nije učinio poneku prozodijsku pogrešku. Zato kao dobre poznavaoce toga dijela antičke versifikacije možemo s punim pravom označiti one stvaraoce u kojih takve pogreške nisu odveć krupne ni odveć brojne. Među ovima je pak, po mojem uvjerenju, mjesto i našem Vitezoviću.

To, naravno, ne znači da je njegova prozodija besprijekorna. Naprotiv! Ima u njoj nezanemariv broj odstupanja od klasičkog uzusa različite vrste: i notornih pogrešaka, i samovoljnosti, i neklasičkih opcija. Sljedeća se zapažanja odnose ne samo na analizirane odlomke nego i na cio spjev.

Među pogreške prve vrste idu: *o'vi* (I 33) mjesto *o:vi*,⁷ *o:dia* (I 163) mj. *o'dia*, *domici:lia* (I 68) mj. *domici'lia,postea'* (I 205) mj. *postea:*, *so'pita* (I 315) mj. *so:pita*, *fe'rias* (I 338) mj. *fe:rias*, *pira'tica* (II 45) mj. *pira:tica*, *se:dile* (II 250 i 348) mj. *se'dile*, *pro:cacissima* (II 808) mj. *pro'cacissima*, *va:gum* (II 810) mj. *va'gum*.

U nekim slučajevima pjesnik sebi dopušta u istoj riječi uz pravilnu i nepravilnu prozodiju: *ci'neres* (I 1044) i *ci:neribus* (II 362), *sta'tus* (I 220) i *sta:tus*, *quattuor* (II 695) i *qua'tuor* (II 567).

Takvih dvostrukih mjerenja bilo je, doduše, i u klasičko doba, ali pod strogim ograničenjima. Tako se, naprimjer, dugo završno *-o* u 1. l. sg. prezenta pokraćivalo u tezi, a ostajalo dugo u arzi, kao i u Vitezovića *revoco:* (I 14) – *quaeso'* (I 7). Pokraćenje u tezi regularno je i u imperativu *esto'* (II 881), ali nije u prilogu *quando'* (I 529).

Pokraćenje je završnoga vokala moguće i u abl. gerunda kad se taj nađe u tezi, pa npr. uz *addendo:* (I 649) u arzi, čitamo u tezi: *aspernando'* (I 269), *postponendo'* (I 272), *serpendo'* (II 271), *metuendo'* (II 343), ali jednom i u tezi bez pokraćenja *fugiendo:* (II 580).

Protivno klasičkom uzusu pokraćeno je završno *-o* u *ultro'* (I 95) i *illico'* (I 225), a produljeno je u arzi u *duo:*, i to ne samo pred cezuro (II 299), što bi se još moglo tolerirati, nego i na kraju stiha *duo:que* (I 1190), što nije regularno.

U deseticama ostavlja Vitezović završno dugo *a* samo u arzi, a u tezi ga samovoljno pokraćuje: *triginta'* (II 720), *quadraginta'* (II 947), *quingenta'* (II 385 i 436), *sexaginta'* (I 1196 i II 806), *septua'ginta'* (I 1189), gdje je i prednje *a:* pokraćeno po srednjovjekovnoj praksi.

Utjecajem srednjovjekovne prozodije, a ne običnim lapsusom, može se tumačiti i pokraćeno dugo *i* u *fori's* (II 812).

Od neobičnih zahvata koji su dopušteni i u klasičkoj versifikaciji, a nalazimo ih i u našega pjesnika, na prvome mjestu spominjem produljenje kratkoga vokala pred cezuro pentemimerom ili tritemimerom, npr. I 387 *Heu iam nec Dravus / auratis dives arenis*.⁸

Drugo se odnosi na izvjestan broj siniceza: *dejnde* (I 143, 378, II 338), što se u njega piše *dinde*, *Valerja* (I 499), *aljunde* (II 897) i *brachja* (II 964) mj. *deinde*, *Valeria*, *aliunde*, *brachia*.

Obrnuti zahvat, dijerezu, nalazim u cijelom spjevu na dva mjesta: II 1128 *cui* i II 1137 *cuique*; takva je bila skanzija tih oblika u srednjovjekovnoj versifikaciji.

Uz navedene prozodijske nedostatke u inače pravilnoj gradnji heksametra nadovezuju se dva metrički defektna stiha:

II 460 *Gaudent, aeterna sed et /ossa/ pace quiescunt*

II 487 *Trans Kolapim ad Karnos mis /turus/ omnia ferre.*

U njima naime četvrtu stopu čini trohej, a ne, kako je pravilno, daktil ili spondej. Stopi dakle nedostaje jedna *mora*, pa stoga kažemo da ti stihovi šepaju.

Na koncu napose napominjem da se u Vitezovićevu spjevu nalazi veliki broj nelatinskih, u prvom redu hrvatskih i turskih imena, što ih pjesnik nastoji prilagoditi kvantitativnoj metrici. No pritom se vlada vrlo slobodno, jer mu često dva, pa ni tri konsonanta, suprotno antičkoj normi, ne produljuju slog po položaju, kao u sljedećim stihovima:

I 132 *Territa proregis Ber /isl/avi, cui bene nomen*
I 464 *Comburunt Kam /enr/ad, lapidi cognomine castrum.*

Elizija. U analiziranim odlomcima elizija se u Vitezovića javlja na stotinu stihova prosječno 29 puta. U odnosu na svoje glavne versifikacijske uzore, Vergilija (50) i Ovidija (15), Vitezovićeva se praksa ovdje kreće negdje posrijedi između njihove, tj. između jednog od najviših i jednog od najnižih postotaka u antičkom latinskom heksametru.

I što se tiče pozicije, eliziju nalazimo u Vitezovića na mjestu gdje je ona i inače najobičnija u klasičkom rimskom heksametru: to je druga arza te prva, druga i, osobito, četvrta teza.

Vitezović se umjereno služi elizijom, što se već vidi iz pokazane frekvencije, ali još više otuda što u slučaju da ih se u jednom stihu nađe nekoliko – a u njega su to najviše tri – nikad ne slijedi jedna za drugom, nego su raspoređene unutar polustihova, ne ometajući središnju ritmičku dominantu pentemimeru. Isp. npr.

II 431 *Castell(o) exusto, / gent(e) ign(i) ac ense perempta.*

Evo još nekoliko pojedinosti u kojima se ogleda u izvjesnoj mjeri osobit tretman našega pjesnika.

Glavna središnja cezura, usjek u trećoj stopi, pentemimera (P), veoma je rijetko napadnuta elizijom – u analiziranim odlomcima niti dvadesetak puta – ali ni tada najčešće nije onemogućena jer eliziju uzrokuje kakva jednosložna riječ, npr. I 180 *Nobilis arx atqu(e) urbs* (P). Samo je na četiri mjesta zapriječena »teškom« riječi kojom je cezura prebačena na četvrtu arzu (H), što se, u Vergilija naprimjer, događa znatno češće:

I 243 *Cum semel esse mal(a) incepit...⁹*

Takvi su primjeri u klasičkih pjesnika uobičajeni, a u skladu su s tzv. Lachmannovim zakonom koji traži da se u slogu višesložne riječi koja uzrokuje eliziju u arzi iktus ne podudara s akcentom. Jedan primjer stoji postrani: u njemu »teška« riječ onemogućuje pentemimeru protežući se preko heftemimere do četvrtog troheja: II 446 *Ducere nam propri(ae) incrementa...* Lachmannov je pak zakon još drastičnije prekršen na dva mjesta izvan analiziranih odlomaka u kojima je pentemimera onemogućena za volju neregularne treće dijereze:

I 1518 *Fortia Threici(ae) inter/ propugnacula vires*
II 615 *Rajkovium obiec(i) hosti/ cum bis mille Croatis.*

Tolika pošteđa pentemimere odraz je pjesnikova općeg nastojanja da svoj stih učini ritmički što gladim te da ne dovodi u veći raskorak sintaksu i metar u ritmički osjetljivoj točki heksametra.

Mnogo je češće napadnuta bočna cezura u drugoj arzi, tritemimera – 72 puta; od toga je čak 36 puta onemogućena »teškom« riječi od šest *mora* koja završava kod dominantnog usjeka, tj. pentemimere, uz poštivanje upravo spomenuta Lachmannova zakona, npr. I 43 *Iapodi(am) antiquám* (P).¹⁰ Jednom se »teška« riječ, onemogućujući tritemimeru, proteže do tzv. trohejske cenzure: I 255 *Pannoni(i) Hyrvatique* (Kt).

Druga je bočna cezura, heftemimera, napadnuta elizijom otprilike koliko i pentemimera, 19 puta, ali je čak 13 puta onemogućena kakvom »teškom« riječi. Ta se pak u devet primjera proteže do petoga troheja, a u četiri do bukolske dijereze, npr. I 46 *Qunado Derencinus praed(am) erepturus* (5. tr.),¹¹ I 323 *Prole carens patriam ses(e) ipso* (B).¹²

Druga središnja cezura, tzv. trohejska, najmanje je napadnuta elizijom i samo triput onemogućena kakvom »teškom« riječi kojom je cezura odgođena do one iza četvrte arze (H); to vjerojatno iz razloga da bi se neokrnljenim sačuvao omiljeni tročlani obrazac T + Kt + H uz koji je vezana upotreba te cenzure u Vitezovića: II 14 *Excurrunt pagumqu(e) illic* (H).¹³

Kako je to uzus u klasičkom rimskom heksametru, i u Vitezovića se elizija rijetko javlja u posljednjim dvjema stopama (1.3%), npr. I 221 *moeni(a) et arcis*, a samo je nešto frekventnija (1.8%) između četvrte i pete stope, što se češće događalo u starijem rimskom heksametru, odakle su tu crtu povremeno preuzimali u svoj stih i metrički uzori našega pjesnika. Isp. npr. I 2 *Et nihil occultum, quorum sol(o) omnia nutu*.

U otprilike 1% stihova, što je i rimski prosjek, dolazi do elizije kakve jednosložne riječi: *me, se, qui, cum, iam*, ali i uzvika *pro* (I 93) i *vae* (I 1142). To je neobično, jer je hijat iza uzvika bio u starini dopušten. Tako inače postupaju Vitezović dopuštajući ga uz *heu* (I 240) i *o* (I 593).

Vrijedno je, međutim, napomenuti da je na četiri mjesta u cijelom spjevu hijat ostavljen, jednom pred pentemimerom i tritemimerom i dvaput pred dijerezom iza prvog daktila, što se povremeno događalo i u klasičkom heksametru. To su ova mjesta: I 1117 *Pluribus illustri/ et fam(a) et stirpe decoris*, I 1155 *Communem/ host(em) adversus...*, II 1167 *Ut dii/ utque patres...*, II 1176 *O dii, o patres...*

Daktili i spondeji. Od spomenuta 32 oblika heksametra, koliko ih nalazimo u grčkih daktilika, napose Homera, u klasičko se doba javlja u Rimljana samo polovica, i to ovih šesnaest: *dsds(ds)*, *sdss(ds)*, *ssss(ds)*, *ddd(ds)*, *ssds(ds)*, *sdds(ds)*, *dssd(ds)*, *ddsd(ds)*, *sdsd(ds)*, *dsdd(ds)*, *sssd(ds)*, *ssdd(ds)*, *dddd(ds)*, i *sddd(ds)*...¹⁴ Do tolikog smanjenja došlo je iz toga razloga što je tzv. *versus spodiacus*, tj. heksametar sa spondejem u petoj stopi – a takav je mogao imati, kad se iskoriste sve izmjene u prve četiri stope, 16 varijanata – bio tada izvanredno rijedak¹⁵ i za tipologiju latinskoga heksametra gotovo bez ikakve važnosti. Stoga se posljednje dvije stope, u kojima se zamjena u pravilu ne

practicira,¹⁶ koje dakle predstavljaju gotovo konstantu, u tipologiji latinskoga heksametra obično i ne označuju.

No, i u tako smanjenom broju varijanata ostalo je još uvijek dovoljno mogućnosti za poželjno variranje, pa i favoriziranje, jednih oblika u odnosu na druge, čak do te mjere da nam već osnovni podaci vanjske metrike daju vrlo interesantnu i uvjerljivu sliku o individualnim karakteristikama dotičnog pjesnika kad je riječ o tom aspektu gradnje stiha. Da bismo to pokazali, bit će dovoljno navesti prvih osam najfrekventnijih oblika u dvojice najutjecajnijih augustovskih pjesnika, Vergilija i Ovidija, iz njihovih djela *Eneide* i *Metamorfoza*, kojima usporedbe radi, jer nas to ovdje u prvom redu i zanima, dodajem takve iste oblike Vitezovićeve heksametra:

	1	2	3	4	5	6	7	8
Verg.	dsss	ddss	dsds	sdss	ssss	ddds	ssds	sdds
Ovid.	ddss	dsss	dsds	dsds	ddsd	ddds	dsdd	dddd
Vit.	dsss	ssss	sdss	ddss	ssds	dsds	dssd	sdds

Kako vidimo, razlike nisu nipošto neznatne: u Vergilijevoj je *Eneidi*, naprimjer, najfrekventniji oblik *dsss*, a u Ovidija *ddss*; od prva četiri Vergilijeva oblika među Ovidijevima nalazimo ih tri (bez *sdss*), i to u drugačijem redoslijedu, a u Ovidijevih najfrekventnijih osam ima ih među Vergilijevima samo četiri (*ddss*, *dsss*, *dsds*, *ddds*), dok se ostala četiri (*dssd*, *ddsd*, *dsdd*, *dddd*) javljaju u Vergilija u donjem dijelu ljestvice, od devetog do petnaestog mjesta; svaki od osam prvih Vergilijevih oblika završava spondejem, što znači da je u *Eneidi* četvrta stopa vrlo često spondej, dok ih u Ovidija polovica završava daktilom; naprotiv, svaki od Ovidijevih prvih osam oblika započinje daktilom, što znači da je u *Metamorfozama* prva stopa najčešće daktil, dok ih u Vergilija polovica započinje spondejem. I još nešto što je osobito važno za ritmičku sliku obaju heksametara: u Vergilijevih prvih osam oblika nalazimo 12 daktila i 20 spondeja, dok je u Ovidija omjer upravo obratan: 20 daktila i 12 spondeja. U Vergilijevu dakle heksametru pretežu spondeji, a u Ovidijevu daktili.¹⁷

Kako s time stoji stvar u Vitezovića? Ako bolje pogledamo priloženu tablicu, vidjet ćemo da je on znatno bliži Vergiliju. To izlazi ne samo otuda što je i u njega najfrekventniji oblik *dsss* nego i što među njegovima prvim osam nalazimo čak sedam Vergilijevih (osim preposljednjega), dok se među istim borjem Ovidijevih oblika nalaze samo četiri Vitezovićeve (*dsss*, *ddss*, *dsds*, *dssd*). K tomu i u Vitezovića kao i u Vergilija od prvih osam samo četiri započinju daktilom, dok čak sedam (u Vergilija svih osam) završava spondejem. U Vitezovića, osim toga, nalazimo omjer stopa blizak Vergilijevu: 11 daktila i 21 spondej. I u njegovu dakle heksametru znatnije pretežu spondeji nad daktilima te je sporiji ritam u skladu s ozbiljnim i tužnim sadržajem njegova spjeva.

Dodajmo i to da veću bliskost Vergiliju nego Ovidiju pokazuje i usporedba visine postotka prvoga, prvih četiriju i prvih osam oblika: u Vitezovića 16–48–72.8, u Vergilija 14.39–46.95–72.78, a u Ovidija 13.06–48.37–81.62.¹⁸

Na koncu spomenimo da Vitezović, kao i njegovi antički uzori, rijetko upotrebljava – kloneći se nepoželjne monotonije – jedan te isti raspored daktila i spondeja u nekoliko uzastopnih stihova: u analiziranim odlomcima nalazim isti oblik ponovljen zaredom maksimalno triput.¹⁹

Cezure i dijereze. Rečene utjecaje i individualne crte još će nam bolje otkriti razne pojedinosti unutrašnje metrike, od kojih ćemo za ovu priliku ukazati ukratko na one važnije.

Dominantnoj središnjoj cezuri, a to je u rimskom i neolatinskom heksametru podjednako ona u trećoj arzi, pentemimera (P), osigurano je mjesto kao usjeku sintaktički jačega ili slabijeg intenziteta, ili bar kao običnoj granici među riječima,²⁰ u rimskih pjesnika, Vitezovićevih glavnih versifikacijskih uzora, ovako: u Vergilija 83.3%, u Ovidija 89.6%. Sa svojih 87% Vitezović se ovdje nalazi posred njih, s blagim priklonom Ovidiju. Razlika među rimskim pjesnicima i Vitezovićeva u odnosu na njih može se objasniti u prvom redu različitom u njih frekvencijom druge središnje cezure, koja isključuje prvu, tzv. trohejske (Kt), a ta se u augustovskih pjesnika najčešće javlja unutar trojnoga sistema T + Kt + H, kao u ovom Vitezovićevu primjeru:

I 4 *Nec spirat/ mortalis/ homo; / sine numine vestro,*

a dijelom i većom ili manjom zastupljenošću starijega ritmičkog obrasca T + 2. dij. + H, npr.

I 188 *Sed locuples/ quia/ Pannoniam/ reseravit utranque.*²¹

Slično se događa kad kakva »teška«, tj. višesložna riječ elidira posljednji slog prethodne riječi koji pada u P, a proteže se do heftemimere ili čak do petoga troheja, npr.

I 243 *Cum semel esse mal(a) incepit. / Vix Sirmia rura*

II 446 *Ducere nam propri(ae) incrementa/ domestica laudi.*²²

Oba su slučaja, kako vidimo, u Vitezovića vrlo rijetka. Inače, na mjestu pentemimere Vitezović u principu ne dovodi u raskorak sintaksu i metar, nego na tome mjestu nalazimo sintaktičku granicu koja je negdje jače negdje slabije obilježena, ako već ne kakvom interpunkcijom, a ono bilo prirodnim bilo artifičijelnim redom rečeničnih dijelova, kao u sljedećem primjeru:

I 22–24 *Postquam nostra iugo/ captivum Bossnia Turco
Submisit collum, / regum damnata suorum
Seditione magis/ quam Thraci marte coacta.*

Zahvaljujući dobrim dijelom upravo takvu tretmanu središnjega odmora, Vitezovićev heksametar bar u svom središnjem dijelu ne djeluje napregnuto, nego se zbog visoke usklađenosti rečenih dviju veličina doimlje smireno, primjereno sadržaju i karakteru njegova spjeva.

Samo izuzetno nailazimo na primjere gdje je taj sklad narušen, kao u slučaju kad istu cezuru valja upotrijebiti iza, a ne kao obično ispred kakva sastavnog veznika:

II 345 *Ut populum tegat ac/ saevum de finibus hostem Arceat...*

O primjerima gdje je taj sklad još drastičnije narušen v. dalje kod druge dijereze.

U vezi s gornjim primjerom vrijedno je napomenuti i to da se u pentemimerski strukturiranu heksametru izbjegava, u pravilu, jednosložna riječ ispred P, vjerojatno stoga da ne bi došlo ni u kojoj mjeri do nepoželjne druge dijereze. Uz nešto primjera kakav je gornji i kakvi su oni što ćemo ih još navesti kod druge dijereze, a koji se također u nisku postotku nalaze u klasičkih pjesnika, ovdje su brojniji oni slučajevi u kojima jednosložnoj riječi prethodi druga jednosložna riječ, što ritmički nije bilo zazorno ni klasičkim daktilicima. Evo po jedan primjer u Vitezovića za svaki od tih slučajeva:

I 176 *Hospitium fuit hic/ Savana petentibus arva*²³

I 232 *Hostibus ut pax sit/ bello infestantur amici*.²⁴

Vitezoviću je poznata i ona simetrična ritmička struktura prednjega polustiha do pentemimere kojom je obilježen početak *Eneide: Arma/ virumque/ cano* (P), tj. niz što ga čine trohej, amfibrah i jamb, npr. I 144 *Arte/ locique/ situ*.²⁵

Druga središnja cenzura, ona iza trećega troheja ili, kraće, trohejska (Kt), javlja se u Vitezovića u 12.4% stihova, ali isključivo unutar spomenutog obrasca T + Kt + H (v. navedeni primjer I 4), i to u pravilu samo kao obična granica među riječima, jer je samo na nekoliko mjesta i sintaktički jače iskorištena, tj. obilježena interpunkcijom, npr.

I 13 *Prospiciat/ sic docta. / Iuvat/ meminisse malorum*.²⁶

Ukažimo i na neke osobitosti našega pjesnika u primjeni takva trojnog obrasca. U Vitezovića se, naime, za razliku od njegovih rimskih uzora, augustovskih pjesnika, jamska riječ koja zaprema prostor između trohejske cezure i heftemimere, vrlo rijetko — kakav je i upravo navedeni primjer — gramatički veže uz stražnji, a ne prednji polustih, npr.

I 384 *Evacuat/ vastatque/ suus/ fugiendo colonus*.

Dok u Vergilija i Ovidija dolazi do kontrastiranja sintakse i metra unutar toga obrasca u četvrtini, u Vitezovića se to događa samo u desetini svih primjera.

Drugo, u augustovskih je pjesnika, a po njima i u mnogih neolatinskih, obrazac o kojem je riječ podvrgnut čestim i raznovrsnim varijacijama pri čemu se mijenja ili uklanja koji od bočnih usjeka, dok se taj javlja u Vitezovića gotovo bez izuzetaka u fiksnu obliku T + Kt + H ili, što je i inače vrlo uobičajeno, raščlanjen na T + 2. dij. + Kt + H, npr.

I 27 *Perpetuo/ Thrax/ namque/ iugo/ crudelis, avarus.*

Također je isti obrazac vrlo rijetko okrnjen elizijom, npr.

I 111 *Latronem/ nam praed(a) ingens/ et culpa gravabat.*

Što se tiče tritemimere, ona se u latinskom heksametru općenito, pa tako i u Vitezovića, javlja obično kao ritmički usjek, i to najčešće unutar obrasca T + Kt + H ili T + 2. dij. + Kt + H. No, ona nije rijetka ni kao sintaktička granica, pa na njenu mjestu i u Vitezovića nerijetko završava oštro zakoračenje. Isp. npr.

I 403 *Savanas ubi se Valdanius amnis in undas Effundit...*²⁷

Što se tiče heftemimere, i ona se, kao i tritemimera, najčešće javlja unutar pokazanoga trojnog obrasca, i to ne samo kao ritmički usjek nego i kao sintaktička granica jačega intenziteta.²⁸ Izvan toga obrasca dolazi u istoj upotrebi povremeno i drugdje, napose u slučaju kad je s pentemimere prebačeno na nju sintaktičko težište. Isp. npr.

I 3 *Principium et finem capiunt; / sine numine vestro.*

Toliko o muškim cezurama. Što se tiče ženskih, već je bilo govora o najčešćoj, onoj iza trećega troheja (Kt).

U vezi s ostalima vrijedno je napomenuti sljedeće: tzv. Hermannov most, kojim je zabranjena cezura iza četvrtog troheja u grčkom, ne vrijedi za latinski heksametar, pa je nalazimo i u Vitezovića, i to čak u 5.2% stihova. U njega je također, po ugledu na Vergilija, moguća na tom mjestu i sintaktička granica. Isp. npr.

I 63 *Sic etiam reges falluntur?/ Et odia passim.*²⁹

Usjeci iza prvoga i drugog troheja rijetko su iskorišteni i u ritmičke, a pogotovu u sintaktičke svrhe. Ilustracije radi navodim ova dva mjesta:

II 302–3 *Damnum ingens patitur caelestibus obruta limphis Seña;
ruit muri pars...*

II 397–8 *Quos amat, hos etiam Deus arguit. Ille malorum
Non est causa; tamen...*

O usjeku iza petoga troheja bit će govora u odjeljku o završetku stiha.

Druga vrsta usjeka – dijereze, onakvi naime usjeci koji ne sijeku stope, nego ih dijele, i u antičkom su heksametru, napose klasičkom, općenito rjeđi. Stoga i u neolatinskom heksametru cezure znatnije pretežu nad dijerezama. Što se tiče njihove upotrebe u Vitezovića, izdvajam za ovu priliku sljedeće:

Dijereza iza prve stope (D), osim u ritmičke svrhe, iskorištena je zamjetnije, po ugledu na klasike, i kao sintaktička granica prvenstveno u slučaju oštrog zakoračenja. Tu se dakle njezina uloga može usporediti s onom cezure tritemimere (i tu se naime u donji stih najčešće prebacuje kakav glagolski oblik), s tom razlikom da joj je frekvencija niža. Isp. npr.

I 481 *Pannoniis iterum Sulimana potentia campis Incubat...*³⁰

Što se tiče ritmičkog oblikovanja prve stope, ovdje uzgred napominjem da je Vitezoviću poznata ona struktura koja se upravo u njoj, ali i u klasika rijetko, ostvaruje na taj način da prvi daktil ispunjuje tri jednosložne riječi, za što nalazim u cijelu njegovu spjevu ova tri primjera I 1146 *Ast et in*, I 1414 *Ne sed in*, I 1289 *Ips(i) et in*.

Druga se pak javlja gotovo isključivo kao ritmički usjek, i to ili unutar pokazanih obrazaca T + 2. dij. + Kt + H i T + 2. dij. + H ili pak kad se pred pontemimerom nađe jednosložna riječ, o čemu je već bilo govora. U posljednjem slučaju, gramatičkim vezanjem jednosložne riječi uz stražnji polustih (v. gore II 345) razvili su se, također po uzoru na klasike, pojedinačni primjeri sa sintaktički jače naglašenom tom dijerezom, kakav je i ovaj Vitezovićev:

II 96 *Vinicia tenuis. / Hi Grabsanum gente Iacobum.*

Jedan takav primjer te dijereze nalazim u njega i ispred trohejske cezure, unutar obrasca T + 2. dij. + Kt + H:

I 227 *Obsessae ferat. / Ille celer succurrit egenti.*

Treća je dijereza ritmički najnepoželjnija, jer dijeli stih na dva potpuno jednaka dijela, pa je i kao obična granica među riječima dopuštena samo u slučaju kad mjesto središnje cezure nije premošćeno. Pa ipak, da bi se namjerno postigao tzv. momenat prevarenog očekivanja, može ona povremeno biti, slično kao i prethodna, sintaktički jače ili slabije opterećena. Isp. npr.

I 235 *Fama mihi paulo post/ fertur nuntia casus*I 314 *Vel dilapsa abiit plebs. / Res perdura profecto.*³¹

U navedenim slučajevima jedne i druge dijereze riječ je o onim izuzetno rijetkim napoklapanjima sintakse i metra u Vitezovića na ritmički vrlo osjetljivim točkama u sredini stiha.

Četvrta je, tzv. bukolska dijereza (B), regularna te se kao ritmički usjek vrlo često javlja u jednom od uobičajenih završetaka latinskoga heksametra (o čemu v. dalje u odjeljku o završetku stiha). Kao sintaktički jače naglašenu, obilježenu interpunkcijom, nalazim je u 3.3% analiziranih stihova, što je znatan iznos i za rimski heksametar. Isp. npr.

II 338–9 *Ereptam Turcis devastat; / Zavale dinde
Ingentes pagos populatur; / mille fideles.*³²

O dijerezi iza pete stope bit će riječi u odjeljku o završetku stiha.

Početak stražnjeg polustiha i režim četvrte stope. U ritmičkom pogledu stražnji polustih latinskoga heksametra pokazuje nekoliko specifičnih crta na koje je vrijedno ukazati radi daljnjeg testiranja Vitezovićeva odnosa prema njegovim rimskim metričkim uzorima, odnosno, radi registriranja daljnjih versifikacijskih utjecaja antičkih autora na našeg pjesnika.

Kao prvo, dok se u posljednje dvije stope latinskoga heksametra iktus i akcent podudaraju, s rijetkim izuzecima za koje nema primjera u Vitezovića,³³ u četvrtoj se stopi – moglo bi se reći – takav sklad prije izbjegava negoli traži. Zašto je to tako, nije još u nauci dovoljno objašnjeno.³⁴ Ustanovljeno je, međutim, da se pjesnici vladaju kod toga različito: u nekih je, naime, postotak podudaranja viši, u drugih niži, a postoje stanovite razlike i u djelima jednoga istog pjesnika; npr. u Klaudijana iznosi 33.96%, u Vergilijevim *Georgikama* 36.08%, u *Eneidi* 37.78%, u *Bukolikama* 39.73%. U drugih je pak rimskih daktilika znatno viši: u Lukrecija, naprimjer, iznosi 47.66%, u Horacija 48.54%, u Ovidija 50.0%.³⁵ U naših se latinista – koliko sam mogao ustanoviti – naime, u Marulića, Ivana Polikarpa Severitana, Ignjata Đurđevića, Ivana Česmičkog i nekih drugih, kreće taj iznos negdje iznad 40%, u Vitezovića konkretno 43%, dakle negdje posrijedi između Vergilijeva i Ovidijeva, dvojice versifikacijski najutjecajnijih pjesnika i u neolatinizmu.

Rečeni postotak podudaranja dobrim je dijelom rezultat i zapažene visoke frekvencije (11%) tzv. moloskih riječi, tj. trosložnih s tri duga sloga, u poziciji neposredno iza pentemimere, što se u Vitezovića kadšto događa iz stiha u stih.

II 265 *Omnibus faustis; /vicinos/ namque Kanizae
Prosternit Turcos, /sexcentum/ caede cruentus,
Atque iterum graviter /castigat/ Marte Kanizam.*

Za ritmičku sliku druge polovice latinskoga heksametra, njezina početnoga odnosno središnjeg dijela, nisu irelevantne ni sljedeće dvije pojedinosti koje su također neolatinisti pjesnici, pa tako i Vitezović, u većoj ili manjoj mjeri usvojili od svojih antičkih uzora.

Kod prve se radi o pridržavanju tzv. Marxova zakona po kojemu, iza pentemimere, jednosložna riječ duga sloga ili dvosložna s dvije kračine ne dolazi ispred spondejske riječi, nego slijedi za njom (ako je to, naravno, jezično i prozodijski moguće) kao u često navođenom primjeru s početka *Eneide*:

I 1 *Arma virumque cano, /Troiae qui/ primus ab oris,*

umjesto prirodnijeg redosljeda: *qui – Troiae*. Kako se obično uzima,³⁶ pjesnici pribjegavaju tomu neprirodnom redu riječi iz razloga da bi se uklonili nepoželjnoj trećoj dijerezi (označena crticom). U takvim slučajevima dolazi također do onoga nepodudaranja iktusa s akcentom u četvrtoj stopi. Međutim, spomenuti zakon ni u antičkih pjesnika nije vrijedio apsolutno, a neolatinisti ga se pjesnici još slabije pridržavaju. Tako je i u Vitezovića isti zakon u identičnim primjerima jednom poštovan, a drugiput zanemaren, npr. I 413 */multo quam/munere solvit*, ali I 357 */quam perdet/turpius olim*. Takvo stanje najbolje ilustrira omjer jednih i drugih primjera, a taj u Vitezovića iznosi otprilike 1:1.³⁷

Druga se ritmička osobitost tiče središnjega dijela stražnjega polustiha. Taj je naime povremeno oblikovan na taj način da kakva »teška«, tj. višesložna riječ zaprema cio prostor od treće dijereze do petoga troheja ili čak do kraja pete stope. U tom su slučaju njome premošćena sva ona mjesta na kojima inače očekujemo

kakvu pauzu ili bar granicu među riječima u tom dijelu heksametra, a to su: heftemimera, eventualno cezura iza četvrtog troheja i bukolska dijereza. Iz toga razloga, a i zbog otkrivene treće, ritmički nepoželjne dijereze, to je jedan od najkrućih obrazaca antičkoga heksametra, ali još uvijek regularan i u klasičko doba, premda relativno rijedak. Nalazimo ga i u neolatinskih pjesnika, u nekih čak u višem postotku nego u njihovih klasičkih uzora. Isp. npr. u Vitezovića:

I 78	<i>In mea regna, suo/post – aggređienda/ tyranno</i>
II 318	<i>Cum mala per corpus/magis – invaluere/ paramus</i>
I 264	<i>Quantus ubique timor? /Quae – consternatio/ plebis?³⁸</i>

Takav je najveći broj primjera i u Vitezovića. U ponekima je, međutim, granica među istaknutim dijelovima elizijom svedena na minimum:

I 8	<i>Postremo saltem /poss(e) – enumerare/ dolores</i>
I 151	<i>Sed plures unum /facil(e) – excussere/ secures</i>
II 179	<i>Illa Liburnorum /patri(a) – antiquissima/ sic et³⁹</i>

Ritmički su najblaži oni primjeri u kojima je uza sve spomenute usjeke premošćena i treća dijereza, a to su oni u kojima »teška« riječ dolazi neposredno iza središnje cezure. Takvi su primjeri najčešći u grčkom, napose Homerovu, a najrjeđi u latinskom heksametru:

I 349	<i>Et reparare meam /vicinorumque/ salutem⁴⁰</i>
-------	---

U ritmičkom pogledu sljedeći se primjer razlikuje od drugih time što se »teška« riječ ne proteže ni od treće dijereze ni od pentemimere, nego od trohejske cezure. To, dakako, općenito biva mnogo rjeđe, koliko je naime i ta cezura rjeđa u latinskom heksametru od pentemimere:

II 1180	<i>Atque animo; menatemque /bon(am) – inspire/ benigni.</i>
---------	---

U sintaktičkom se pak pogledu sljedeća dva primjera razlikuju od svih ostalih time što riječ u tezi treće stope sadržajno pripada prednjem, a ne kao inače stražnjem polustihu. Time se pak ostvaruje najdrastičniji raskorak između sintakse i metra unutar heksametra. No i taj je postupak naslijedio Vitezović od svojih antičkih uzora:

II 519	<i>Postea Vulcano /vovet. Indulgentia/ nunquam</i>
II 722	<i>Pacis amater erat /Deus. Exaudire/ decebat.</i>

Rečeni se obrazac javlja u Vergiliju u 2.5%, u Ovidiju 3.1%, a u Vitezovića čak u 4.1% stihova. Vergiliju je pak Vitezović bliži u tome što se i u njega taj obrazac češće prozeže do petoga troheja, dok je Ovidiju draži onaj do kraja pete stope.

Završetak stiha. U klasičkih pjesnika latinski heksametar završava, u pravilu, dvosložnom ili trosložnom riječju, pri čemu posljednje dvije stope mogu biti ispunjene na jedan od ova dva načina:

1) dvosložnoj, spondejskoj riječi prethodi trosložna, daktilska riječ ili višesložna daktilskoga završetka, npr. I 2 *omnia nutu*, I 9 *tele/ratius inde*;

2) trosložnoj, bakhejskoj riječi prethodi trohejska riječ ili višesložna trohejskoga završetka, npr. I 11 *illa favore* I 12 *ser/vata labore*.

Varijantu drugoga završetka predstavlja tročlani niz: trohej, kračina, spondej (što najčešće biva u slučaju kakva prijedložnog izraza), npr.

I 5 *movit in iras*, I 51 *nas/centis ab ortu*.

To ujedno znači da je u posljednje dvije stope regularan jedan od ova dva ritmička usjeka: u prvom slučaju onaj između pete i šeste stope, tj. kod pete dijereze, a u drugom usjek unutar pete teze, tj. iza petoga troheja.

Oba su usjeka u pjesnikovih rimskih uzora povremeno sintaktički jače iskorištena, pa stoga na njihovu mjestu možemo naći interpunkciju, napose kad započinje nova rečenica što nužno prelazi u sljedeći stih; tako i u ovim Vitezovićevim primjerima:

II 172–4 ...non sufficit. Hasque
Mutus in arma furor movet, at diversus. Utrinque
Ingemui zeles fidei...

Maksimalno dvije interpunkcije nalaze se u Vitezovića samo u sljedećem primjeru:

I 1049 *saepe fit, ut, qui*.

Svi ostali tipovi završetaka u kojima su ili premošćeni navedeni usjeci ili se umjesto njih javljaju drugi – a to su onaj iza pete ili šeste arze – relikti su starije strukture heksametra; povremeno se javljaju i u klasičkih pjesnika, a otuda ih nalazimo i u Vitezovića. To su:

a) *peterosložna* riječ zaprema posljednje dvije stope, ne ostavljajući mjesta nikakvu usjeku. Takvi su završeci još relativno česti u Lukrecija, no augustovski su ih pjesnici (s izuzetkom Horacija) pomno izbjegavali u latinskim riječima upotrebljavajući ih gotovo isključivo u grčkim vlastitim imenima. U Vitezovića pak, u analiziranim odlomcima, nalazim takav završetak 11 puta, i to ne samo u latinskim riječima poput I 48 *nobilitate*, I 182 *nobiliore* nego i u latiniziranim hrvatskim imenima, npr. I 40 *Corbaviamque*, II 263 *Tyrzaciensi*.⁴¹

b) *četverosložna* riječ s četiri duga sloga zaprema posljednje dvije stope, u slučaju tzv. *versus spondiacus*–a. Takav završetak dolazi u Homera jednom na otprilike dvadeset stihova; u augustovskih je pak pjesnika bio već znatno rjeđi, u Vergilija, naprimjer, jednom na 400 stihova, a u Vitezovića ga nalazim, i to u cijelom spjevu, samo na dva mjesta: I 687 *sexaginta* i II 628 *deservisse*.

c) *četverosložna* riječ s dva kratka sloga za kojima slijede dva duga, a ispred nje kakva jednosložna riječ ili posljednji slog višesložne riječi, tj. primjeri sa starijim usjekom iza pete arze; u analiziranim odlomcima takva su samo ova četiri primjera:

I 44 *et/ Colapinos*, II 201 *nec/ metuendum*, II 212 *quam/ peregrina*, II 408 *mens/ generosa (e)st*.

d) raščlanjivanjem takve četverosložne riječi na dvije dvosložne, pirihijsku i spondejsku, razvio se rjeđi klasički završetak, za koji u analiziranim odlomcima ima deset primjera: I 132 *qui/ bene/ nomen*.⁴²

e) *jednosložna* riječ na kraju stiha. Izuzevši nekoliko primjera afereze (*e)st*, jednosložna se riječ nalazi u analiziranim odlomcima samo na osam mjesta, npr. I 45 *at tunc*,⁴³ a uvijek se ispred nje nalazi također jednosložna riječ. To znači da u Vitezovića nema primjera gdje bi na kraju heksametra dolazilo do raskoraka između iktusa i akcenta, do čega dolazi kad se ispred jednosložne nađe višesložna riječ, kao naprimjer u Vergilija *hominúm rex* (*En.* I 65).

Na koncu spomenimo i to da po ugledu na klasičke pjesnike i u Vitezovića kadšto (u cijelom spjevu samo na dva mjesta) heksametar prividno završava trosložnom umjesto dvosložnom riječju, pri čemu se metrička pravilnost uspostavlja sinicezom posljednjih dvaju vokala:

I 499 Pannonia, a proprio quae dicta valore Valeria
II 878 Majdanum expugnat faustis successibus aeneum.

Zaključak. Analiza ritmički relevantnih čimbenika pokazala je da je Vitezovićeva versifikacija, bar u svom metričkom dijelu, uvelike odraz, i u osnovi i u pojedinostima, prakse rimskih klasičkih pjesnika, napose njegovih glavnih uzora – Vergilija i Ovidija. Raspored daktilâ i spondejâ, upotreba cezura i dijereza, struktura stražnjeg polustiha i završetak stiha pokazuju da se Vitezović podjednako uglâđao u obojicu, krećući se pritom negdje po sredini između njihovih ritmičkih oprečnosti. U tome smislu možemo njegov stih definirati kao heksametar vergilijevsko–ovidijevskog tipa; uz napomenu da je u njegovoj strukturi jasno zamjetljiva intencija našega pjesnika: učiniti ga što glâđim izbjegavajući svaki jači i neobičniji konflikt sintakse i metra na svim ritmički osjetljivim mjestima.

Što se pak tiče prozodije, i ona je, naravno, u Vitezovića najvećim dijelom klasička, ali su tu odstupanja u pravcu poklasičkih i srednjovjekovnih opcija, uz dodatne neosporne pogreške, već brojnija i krupnija. Pa ipak, uzimajući zajedno sve što je relevantno za opću ocjenu, možemo sa sigurnošću ustvrditi da je Vitezovićev heksametar jedan od sasvim solidnih u cjelokupnoj neolatinskoj versifikaciji u Hrvata.

Bilješke

- 1 Pod vanjskom podrazumijeva se ovdje izmjena daktilâ i spondejâ, a pod unutarnjom metrikom u prvom redu raspored cezura i dijereza.
- 2 V. npr. moju studiju »Podrijetlo Splitskog ulomka Davidijade«, *Forum* 1979, br. 3, str. 401–416, napose 404.
- 3 Isp. o svemu tome pobliže: G. E. Duckworth, *Vergil and Classical Hexameter Poetry* (A Study in Metrical Variety), The University of Michigan Press, Ann Arbor 1969, napose str. V i d.

- 4 Pionirski rad takve vrste predstavlja studija spomenutoga Duckwortha »Milton's Hexameter Patterns – Vergilian or Ovidian?«. *AJPh* 93/1972, sv. 1, str. 52–62.
- 5 »Ritmička struktura Marulićeva heksametra«, *ŽA* 26/1978, sv. 1–2, str. 125–145; »Heksametar latinista Jakova Bunića Dubrovčanina«, *Radovi FF Zadar* 17/1977–78, sv. 17, str. 247–265; »Heksametar latinista Džona Rastića«, *ŽA* 31/1981, sv. 1–2, str. 305–331; »O ritmičkoj strukturi Danteova Heksametra«, *Radovi međunarodnog simpozija »Dante i slavenski svijet«, Zagreb (JAZU) 1984, str. 249–260; »Versifikatorska tehnika Rudera Boškovića«, *Radovi FF Zadar* 26/1987, sv. 26, str. 185–203.*
- 6 Analizirano je prvih 500 stihova iz obaju »stoljeća«.
- 7 Iz tehničkih razloga kratak vokal označavam apostrofom, a dug dvotočkom.
- 8 Ostala su mjesta I 55, 112, II 57.
- 9 Ostala su mjesta u analiziranim odlomcima II 368, 491.
- 10 Ostali su primjeri I 47, 48, 86, 100, 204, 225, 275, 285, 327, 406, 486, 487, II 41, 45, 46, 50, 64, 66, 121, 135, 136, 152, 209, 237, 257, 290, 328, 365, 371, 378, 391, 416, 431, 461, 476.
- 11 Ostale primjere v. u odjeljku *Početak stražnjega polustiha...*
- 12 Isp. i II 272, 431.
- 13 Isp. i I 378, II 112.
- 14 Isp. Duckworth, *Wergil...* str. 25.
- 15 U Homera, naprimjer, javlja se jednom na otprilike 20 stihova, a u Vergilijevoj *Eneidi* tek na svakih 400.
- 16 Riječ je upravo samo o petoj stopi jer je u šestoj, koja je uvijek dvosložna, moguć samo spondej ili trohej, koji na kraju stiha ima metričku vrijednost spondeja.
- 17 Isp. Duckworth, *Wergil...* Table I.
- 18 Za rimske pjesnike donosi takve podatke Duckworth, *Wergil...* Table I.
- 19 Tako se ponavljaju samo prva tri najfrekventnija: *ds* I 45–47, 124–126, 365–357, 444–446, II 117–119, 130–132, 259–261, 441–443; *ss* I 236–238, II 345–347, 375–377; *sd* I 469–471, II 345–347.
- 20 U rasponu dakle od primjera s jakom interpunkcijom, npr. I 511 *Damna domi patior./Nam Bosnae praeses...* do onih s takvim usjekom koji pada, naprimjer, unutar kakva prijedloznog izraza, npr. I 491 *Exercet scelus in/veteres novus incola cives*.
- 21 Ostali su primjeri II 276, 288, 352.
- 22 Ostala su mjesta u analiziranim odlomcima II 368, 491.
- 23 Ostali su primjeri I 403, 468, II 462.
- 24 Ostali su primjeri I 35, 180, 182, 302, II 92, 103, 163, 219, 239, 418.
- 25 Isp. i I 264, II 57, 129, 181.
- 26 Ostala su mjesta I 30, 276, II 69, 248, 481.
- 27 Isp. i I 53, 102, 119, 127, 139, 154, itd.
- 28 Uz već navedeni primjer I 4 isp. i I 7, 9, 18, 19, 67, 76, 115, 145 itd.
- 29 Isp. i I 137, II 292.
- 30 Isp. i I 150, 152, 234, II 164, 214, 222, 296 itd.
- 31 Isp. i I 123, 178, II 145, 173, 722.
- 32 Isp. i I 45, 122, 132, 144, 148, 159, 222, 225 itd.
- 33 V. o tome u sljedećem odjeljku pod e).
- 34 Još se uvijek spore dva suprotna gledišta: po jednome do podudaranja odn. nepodudaranja dolazi spontano, a drugo u tome vidi traženi postupak; isp. F. Crusius, *Römische Metrik*, München 1955 2. izd; str. 29 i d. Sklad bi odražavao smirenost a raskorak napetost radnje, isp. Duckworth, *Wergil...* str. 19.
- 35 V. Duckworth, *Wergil...* Table II.
- 36 Isp. Crusius, o. c. str. 52.
- 37 Isp. i I 210, 347, 431, II 217 (pro), I 142, 249, 492 (contra).
- 38 Isp. i I 119, 178, 198, 264, 273, 280, 315, 366, 472, II 112, 131, 148, 165, 206, 224, 434, 436, 440, 442, 485, 490, 493.
- 39 Ostala su mjesta I 46, 109, 151, 269, II 39, 147, 179, 232, 254.
- 40 Ostali su primjeri I 89, 216, II 60, 82, 256, 308.
- 41 Ostali su primjeri I 383, 391, 473, II 86, 145, 325, 341.

42 Ostali su primjeri I 148, 334, 342, 392, 444, II 61, 140, 398, 438.

43 Ostali su primjeri I 223, 240, 443, 466, 469, II 179, 452.

Zusammenfassung
Der Hexameter von Pavao Ritter Vitezović
Branko Glavičić

Pavao Ritter Vitezović (1652–1713) aus Senj ist einer der bedeutendsten kroatischen Schriftsteller und Kulturarbeiter der zweiten Hälfte des XVII. und des Anfangs des XVIII. Jahrhunderts. Er befasste sich mit verschiedenen literarischen und fachmännischen Tätigkeiten, hauptsächlich aber mit der Historiographie. Themen aus der Geschichte bearbeitete er in seiner Prosa so wie in der Dichtung.

Das Thema dieses Beitrags ist die Analyse der rhythmischen Struktur von Vitezovićs Hexameter, in dem sein umfangreichstes lateinisches Gedicht geschrieben wurde, die Chronik im Vers *Plorantis Croatiae saecula duo*. Die Analyse der rhythmisch relevanter Faktoren zeigte, daß Vitezovićs Versifikation, mindestens in ihrem metrischen Teil, in hohem Maße der Wiederschein der Praxis von römischen klassischen Dichtern ist, besonders seiner Hauptvorbilder – Vergilius und Ovidius. Die Rheienfolge der Daktylen und der Spondeen, der Gebrauch von Zäsuren und Diäresen, die Struktur des hinteren Halbverses und der Abschluß des Verses zeigen deutlich, daß Vitezović gleichmäßig beide Dichter zum Vorbild nahm, und sich dabei irgendwo in der Mitte zwischen ihren Gegensätzen bewegte. In diesem Sinne können wir sein Vers als einen Hexameter vom Vergilius–Ovidischen Typus definieren; mit der Bemerkung, daß in seiner Struktur die Intention unseres Dichters deutlich erkennbar ist: ihn möglichst glatt zu machen und dabei jeden stärkeren und ungewöhnlichen Konflikt zwischen der Syntax und der Metrik zu vermeiden und zwar an allen rhythmisch empfindlichen Stellen.

Was jedoch die Prosodie anbelangt, ist sie ebenso größten Teils klassisch, doch die Abweichungen in der Richtung der nachklassischen und mittelalterlichen Optionen, neben einigen unbestrittenen Fehlern, sind schon zahlreicher und größer.

Wie können trotzdem – wenn wir das Gesamte, das für eine allgemeine Beurteilung relevant ist, auffassen – mit Sicherheit behaupten, daß Vitezovićs Hexameter einer der durchaus soliden in der gesamten neulateinischen Versifikation bei den Kroaten ist.